
ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГАЛУЗЕВИХ РИНКІВ

УДК 338.439:658.27

© Крисанов Д.Ф., Водянка Л.Д., 2013

*Інститут економіки та прогнозування НАН України, Київ,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці*

СТРУКТУРНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗРУШЕННЯ В ХАРЧОВИХ І ПЕРЕРОБНИХ ГАЛУЗЯХ АПК УКРАЇНИ Й ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗАЛУЧЕНИХ РЕСУРСІВ

Проаналізовано зрушення в галузях переробної сфери АПК, що відбулися за останні роки і стосувалися трансформації потенціалу підприємств та їх інноваційно-технологічного оновлення з метою впровадження випуску сучасної харчової продукції. Розкрито причини змін у тенденціях виробництва та ефективності використання основних засобів переробно-харчових підприємств, обґрунтовано пропозиції, спрямовані на забезпечення її підвищення.

Ключові слова. *Потенціал підприємств, технології виробництва, ефективність і ресурсовіддача, відтворення основного капіталу.*

Постановка проблеми. Практично з другої половини 2008 р. в Україні спостерігалось уповільнення темпів зростання всієї економіки, а в 2009 р. була зафіксована найнижча відмітка (падіння становило 14,8% ВВП, порівняно з 2008 р.). Що ж стосується харчових і переробних галузей АПК, то випуск харчової продукції у 2008 р. становив 97,9%, порівняно з попереднім роком (2007 р. - за 100%), а в наступному 2009 р. - зменшився ще на 6%. Наступна зміна напряму тенденції розвитку економіки була зафіксована у 2010 р. (приріст, порівняно з попереднім роком відповідно 4,1%, 5,2% і 3,9% (прогноз на 2012 р.), а за три роки - 13,8%), у харчовій промисловості за три роки (враховуючи очікування 2012 р.) - 4,1%, у сільському господарстві - 8,7%.

Наведені показники розвитку національної економіки і галузей АПК є результатом впливу як мінливого, суперечливого, а нерідко навіть агресивного зовнішнього середовища, так і безпосередньо різнопланових змін у потенціалі підприємств та їх економічних відносинах і технологічних зв'язках із суб'єктами господарювання, що різною мірою причетні до їх виробничої діяльності. Водночас логіка економічного розвитку підприємств харчової промисловості спонукала їх до проведення інноваційно-технологічної модернізації виробництва залежно від поставлених цілей та власних і залучених можливостей щодо їх

реалізації. Але, як свідчить практика, для забезпечення досягнення помітних зрушень необхідні або ж об'ємні стартові капітальні вкладення в модернізацію техніко-технологічної бази переробно-харчового виробництва, а також спорудження та введення в експлуатацію нових виробничих потужностей із використанням сучасних технологій, або ж стабільні надходження протягом достатнього періоду часу капітальних інвестицій для поетапної заміни застарілих основних засобів.

Та є принципові відмінності між наслідками зрушень, що виникають при модернізації виробничої бази на окремому підприємстві та в групі виробників, зокрема, яка охоплює всі підприємства харчових і переробних галузей АПК, що займаються випуском харчової продукції, напоїв і тютюнових виробів. Вони полягають у тому, що поетапне проведення модернізації окремих виробничих цехів, допоміжних дільниць, постачальницько-збутових служб і підрозділів, як правило, супроводжується зниженням обсягів виробництва продукції, що визначаються пропускними технологічними можливостями в найвужчому місці. Коли ж ідеться про галузь загалом, то згортання або зупинка виробництва на одних підприємствах, компенсується чи навіть приростає за рахунок додаткових можливостей, отриманих іншими виробниками унаслідок проведення інноваційно-

технологічних модернізацій. Враховуючи, що галузь представлена кількома тисячами підприємств харчової і тютюнової промисловості, то в техніко-технологічній базі матеріального виробництва одночасно відбуваються різноспрямовані, та з різною швидкістю зношувальні, відтворювальні і морального старіння процеси. А вони підсилюються або ж гальмуються залежно від стану економічних відносин із суб'єктами господарювання, які беруть участь безпосередню чи опосередковану участь у забезпеченні функціонування виробничо-технологічного процесу, кінцевим результатом якого виступає випуск готової продукції.

Однак доречно звернути увагу на ту обставину, що при дослідженні ефективності діяльності групи підприємств або ж усієї галузі треба враховувати взаємопогашення позитивних і негативних наслідків і це впливає на якість та глибину проведеного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню процесів зношення і відтворення основних засобів агропродовольчого виробництва та ефективності їх використання при переробленні сировини і випуску кінцевої продукції присвятили свою увагу В. Андрійчук, Я. Білоусько, В. Більський, О. Болховітінова, А. Гончарук, К. Дойчева, В. Іванишин, М. Огійчук, В. Мартиновський, Г. Підлісецький, Т. Ступницька, В. Шиян та інші [1-7].

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Однією з основних проблем, які при цьому досліджувалися, був аналіз процесів зношення та відтворення в умовах переходу до ринку щодо зіставності темпів та еквівалентності обсягів, а також відповідної і своєчасної заміни проамортизованого обладнання з метою забезпечення максимального та ефективного його використання за цільовим призначенням. Однак уже тривалий період часу ефективність використання технологічного устаткування більше залежить від зовнішніх зв'язків виробника і менше - від власне його використання. Це пов'язано з особливостями агропродовольчого виробництва на нинішньому етапі, зокрема:

- практично двократне скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції зумовило двох-трьохкратне зниження коефіцієнта використання (завантаженості) виробничих потужностей, спровокувало посилення конкуренції між переробно-харчовими підприємствами в процесі формування сировинних зон;

- зважаючи на те, що більше половини аграрної сировини для підприємств харчової промисловості надходить від особистих селянських і фермерських господарств, великого значення набули форми економіко-правових відносин і

технологічних зв'язків у системі "виробник агросировини - переробник" з точки зору їх участі у виробництві кінцевого продукту, створенні додаткової вартості та розподілі прибутків між причетними до цього учасниками агропродовольчого ланцюга;

- тривалий період часу багатьма підприємствами кошти амортизаційного фонду використовувались не за цільовим призначенням: як обігові засоби, на виплату заробітної плати, для оплати придбання сировини та інших матеріалів тощо. Це об'єктивно сприяло підвищенню частки зношених, проамортизованих і застарілих основних засобів та підвищенню коефіцієнта їх зношеності;

- у зв'язку із низьким завантаженням діючих потужностей посилюється розрив між нормативним і фактичним зносом основних засобів, що спричиняє перебування на балансі підприємств морально застарілого устаткування;

- унаслідок непроведення індексації основних засобів практично впродовж чверті століття обсяги амортизаційних відрахувань, що, згідно з прийнятою системою нараховувалися при завершенні звітної періоду, не були достатніми, щоб забезпечити відповідну заміну зношеного технологічного обладнання. Нині хоча і рекомендуються до впровадження прискорені схеми амортизації основних засобів, однак вони не можуть бути виведені з експлуатації, оскільки нормативними документами були встановлені усереднені строки використання залежно від групи, до якої відносяться, тощо.

У зв'язку із формуванням нових умов господарювання, а також достатньо специфічних, суперечливих і неоднозначних нормативних положень по амортизації основних засобів і практичних підходів щодо їх ефективного використання та забезпечення безперервності відтворювального процесу постає низка наукових, методичних та інших проблем, які потребують відповідного вирішення, та при врахуванні різних ситуативних обставин, зокрема:

- ефективність виробничої діяльності залежить від зовнішніх (на вході і на виході) та внутрішньої складових (або ланок агропродовольчого ланцюга) і буде підвищуватися при взаємоузгодженні їх функціонування та збалансованості за обсягами й узгодженістю графіків надходження сировини, її перероблення та реалізації готової продукції. Отже, з метою посилення аргументованості висновків та пропозицій необхідно проводити аналіз ефективності виробничо-господарської діяльності по всьому виробничо-технологічному ланцюгу: від вирощування сільськогосподарської сировини до реалізації готової харчової продукції з позицій забезпечення її якості й екобезпеки;

- внутрішня ефективність функціонування

переробно-харчового виробництва повинна доповнюватись аналізом та оцінкою його впливу на зовнішню ефективність та положення підприємства на ринку, зокрема: конкурентоспроможність виробника і виробленої продукції та її реалізація, економічні показники виробничої діяльності, стабільність фінансової ситуації;

- теоретична неможливість та практична недоцільність розроблення інтегрального показника ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства спонукає до проведення аналізу функціонування за різними напрямками - основна та операційна, інвестиційна, фінансова, до і після оподаткування - та стосовно ефективності використання різних елементів виробничого потенціалу: основних засобів, нематеріальних активів, трудових та енергетичних ресурсів і сировини з позицій випуску та реалізації продукції;

- кінцеві показники виробничо-господарської діяльності є результатом участі кожного елемента потенціалу підприємства та відповідного ресурсного забезпечення, а їх збалансування за обсягами, напрямками, а також узгодження місць і пропускних можливостей переходу від одного технологічного етапу до іншого є предметом спеціальних досліджень. Зважаючи на обширність і глибину поставлених проблем, не всі з них можуть бути достатньо проаналізовані та розкриті в одній статті.

Постановка завдання. Мета статті - проаналізувати зрушення в галузях переробної сфери АПК, що відбулися за останні роки і стосувалися трансформації потенціалу підприємств та їх інноваційно-технологічного оновлення, з метою впровадження випуску сучасної харчової продукції, а також розкрити причини змін у тенденціях виробництва та ефективності використання основних засобів переробно-харчових підприємств, обґрунтувати пропозиції, спрямовані на забезпечення її підвищення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Харчова промисловість у комплексі із сільським господарством спрямована на забезпечення населення продуктами харчування першої необхідності, а тому, незважаючи на різні обставини сезонного, економічного, фінансового, енергетичного та іншого характеру повинна перманентно функціонувати. Водночас безпосередньо в харчових і переробних галузях постійно проходять різноспрямовані та з неоднаковою швидкістю техніко-технологічні процеси, які у найбільш загальному вигляді можна систематизувати за такими напрямками:

- природного старіння технологій та підвищення коефіцієнта зношеності технологічного устаткування, унаслідок економічної недоцільності

його модернізації, але з проведенням підтримуючих ремонтів з метою максимального використання залишкового потенціалу діючих потужностей;

- поетапного оновлення матеріальної бази, технологій і технологічного устаткування шляхом виведення із експлуатації виробничих дільниць, допоміжних та обслуговуючих підрозділів і створення нових із використанням сучасних засобів механізації, автоматизації, інформатизації та програмного управління виробничими, транспортно-логістичними процесами;

- комплексної модернізації технологічних процесів із практично повною заміною активної частини основних засобів виробництва, а також відповідним переоснащенням обслуговуючих і допоміжних підрозділів, запровадженням сучасних форм економічних відносин і технологічних зв'язків із постачальниками сировинних та інших ресурсів, дистриб'юторами тощо;

- спорудження переробно-харчових підприємств на сучасній техніко-технологічній базі із використанням зарубіжних і вітчизняних технологічних інновацій, зокрема, нанотехнологій, біотехнологій перероблення продовольчої сировини, технологій біосинтезу при виробництві функціональних і дієтичних продуктів та продуктів дитячого харчування. Головна мета, на досягнення якої у цьому випадку спрямовуються зусилля інвесторів, - створити необхідні умови для впровадження продуктивних інновацій нового покоління та випуску високо- й середньотехнологічної продукції і виходу з нею на світові ринки [8, с. 504]. У більшості випадків спорудження нових виробничих потужностей можуть дозволити собі іноземні інвестори. Хоча, як показує практика, іноземні інвестори - це колишні вітчизняні підприємці, які у період переходу до ринкової економіки спромоглися отримати вагомі прибутки та вивести свої капітали за кордон, але пізніше почали повертатись в Україну. Певну частину нових потужностей вводять в експлуатацію також вітчизняні інвестори. Але при цьому у більшості випадків технологічне устаткування закуповується за кордоном унаслідок його прогресивності та вищої продуктивності порівняно з аналогічним вітчизняним.

Усі перелічені процеси відображають, з однієї сторони, об'єктивний характер зношення (фізичного й морального) основних засобів та старіння використовуваних технологій, а з іншої, різнопланові зусилля не тільки для підтримання основних фондів у робочому стані, але й їх модернізацію та спорудження нових виробничих потужностей на сучасній інноваційно-технологічній основі. Співвідношення між зношувальними, відтворювальними та підтримуючими процесами

у різні періоди неоднакові: на етапі підйому спостерігається нарощування, модернізація переробно-харчових потужностей та ліквідація застарілих виробничих об'єктів, на етапі спаду - згортання інвестиційно-інноваційних процесів, підвищення рівня зношеності основних засобів, на етапі стагнації - посилення масштабів зношеності основних фондів, зупинка виробничих потужностей, а з плином часом - і виключення їх зі статистичного обліку як повністю зруйнованих унаслідок свідомих дій керівництва чи стихійних процесів вилучення колишніми працівниками придатних для подальшого використання матеріалів.

У табл. 1 і 2 наведені статистичні та розрахункові дані, які розкривають кількісні зміни та якісні зрушення, що відбулися в переробно-харчовій промисловості з другої половини 2000-их років, а також результативність і ефективність її виробничо-господарської діяльності. Зазначена діяльність відбувалася на тлі тих трансформацій, про які згадувалося вище. Що стосується безпосередньо харчової і тютюнової промисловості, то у ній мали місце зрушення, які спонукали до виникнення різнопланових тенденцій, зокрема (табл. 1):

- зменшення кількості підприємств переважно шляхом виключення зі статистичного обліку малих і середніх, які вже припинили виробничу діяльність, з відповідним вилученням фізично та морально зношених основних засобів справило позитивний ефект (знизилося значення коефіцієнта зношеності), його повернення у 2010 р. до позначки 2007 р. (45,6%) свідчить про переважання зношувальних процесів над відтворювальними, тобто стагнацію, технологічний застій;

- збільшення вартості основного капіталу чітко корелює з обсягами інвестицій у його відтворення, але унаслідок прояву тенденції їх зменшення наприкінці 2000-них років і зростання ролі індексації основних засобів коефіцієнт зношеності закріпився на докризовому значенні;

- скорочення чисельності виробничого персоналу пов'язано переважно зі зменшенням кількості непрацюючих підприємств, а тому помітного впливу на масштаби виробництва продукції не справило;

- не справдилися надії на активізацію інноваційних процесів - придбання сучасних технологій та впровадження технопроцесів, освоєння нової техніки та інноваційних продуктів - у сукупності, згідно зі статистичними даними, у вказаному періоді перебували практично на одному і тому ж рівні; однак враховуючи нинішні темпи розвитку інноваційної діяльності, вітчизняні помітно відстають від загальносвітових тенденцій як кількісно, оскільки витрати зменшуються, так і, головне, якісно - дуже відчутний дефіцит

інновацій нового покоління, які б забезпечили вихід на принципово новий рівень, а не постійно перебувати в застої, незначно поліпшуючи традиційну харчову продукцію;

- за 2007-2012 роки в середньорічному обчисленні в харчову промисловість було залучено іноземних інвестицій майже у 3,5 рази більше, ніж за період незалежності до 2007 р. (відповідно 294 і 85 млн дол. США). Однак це справило помітні позитивні зрушення лише в інвестиційно привабливих та високоприбуткових галузях, зокрема: тютюнової, виробництві напоїв, олійно-жировій, плодоовочеконсервній тощо. Як засвідчила практика, значний позитивний ефект був досягнутий насамперед на тих підприємствах, які практично повністю були модернізовані із використанням сучасних зарубіжних технологій. Крім цього, введені в експлуатацію нові потужності, що споруджувалися "під ключ", тобто мала місце точкова концентрація іноземних інвестицій. Водночас, при розпороченості як іноземних, так і вітчизняних інвестицій між багатьма суб'єктами господарювання результати отримувалися значно скромніші і доволі часто носили локальний характер.

Зазначені вище трансформації та зрушення, які спровокували виникнення різнопланових і навіть взаємовиключних тенденцій, були тією техніко-технологічною базою, на якій при залученні виробничого персоналу відбувалося перероблення продовольчої сировини та випуск готової продукції. При цьому вартість залучених і використаних ресурсів у співставленні із обсягами отриманих за реалізовану кінцеву продукцію валових доходів не завжди створювала позитивний ефект і орієнтувала на розширення виробництва. Це знаходить своє підтвердження у динаміці різнопланових економічних показників за 2007-2012 р., а саме:

- відбувається помітне погіршення результативності інноваційної діяльності (табл. 1)
- частка виробів з інноваційними характеристиками постійно знижується і до того ж підсилюється зменшення частки інноваційної "нової для ринку" продукції до 0,9 вп, а отже, зростає "нової для підприємства", яку нерідко не можна відносити до інноваційної унаслідок низького техніко-технологічного рівня виробничої бази, на якій вона продукується [9, с. 44-45];

- найрезультативнішим у досліджуваному періоді виявився його початковий 2007 р. - індекс виробництва продукції становив 117,5% (порівняно з 1990 р.) і в наступні роки знизився до відмітки 108,1% (2009 р.), що відповідає найнижчій точці поглиблення економічної кризи, після якої спостерігалось поживлення (табл. 2); отже, господарська діяльність харчових галузей вітчизняного АПК доволі чітко корелює із

Таблиця 1

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ХАРЧОВИХ ГАЛУЗЕЙ АПК УКРАЇНИ*

№ п/п	Показники	Роки									2012 р. до 2007 р. = %, вл
		2006** (довідково)	2007	2008	2009	2010	2011	2012			
1.	Вартість основних засобів, тис. грн. - зношеність основних засобів, % - кількість прозвітуваних підприємств, од.	50263,3 48,4 7387	62595,6 45,6 6984	73536,4 44,8 5651	82945,9 44,0 5735	91985,4 45,7 5391	н/д н/д н/д	н/д н/д н/д	н/д н/д н/д	н/д н/д н/д	147,0 +0,1 77,2
2.	Чисельність зайнятого персоналу, тис. осіб	464,7	454,2	436,2	389,7	387,4	377,9	373,9	373,9	373,9	82,3
3.	Інвестиції в основний капітал, млн грн.	8290,4	11829,8	13130,5	10457,6	9385,4	12144,4	11857,7	11857,7	100,2	
4.	Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США	1274,6	1564,0	1685,9	1837,2	1858,7	2065,7	3039,9	3039,9	194,4	
5.	Витрати на інноваційну діяльність, млн. грн.	810,9	1729,3	1374,1	1015,0	608,9	933,1	н/д	н/д	54,0	
6.	Інноваційне забезпечення - придбано нових технологій, одиниць - впроваджено нових технологічних процесів, одиниць - освоєно нових видів техніки, одиниць - освоєно нових матеріалів, виробів, продуктів, одиниць	76 74 8 460	113 209 3 403	134 174 2 455	114 181 5 583	84 218 14 473	76 237 35 676	н/д н/д н/д н/д	н/д н/д н/д н/д	н/д н/д н/д н/д	67,3 113,4 437,5 167,7
7.	Обсяг відвантаженої продукції, млн грн - у т.ч. інноваційної, млн грн - в %	68638 3755,0 5,5	85887 4516,0 5,3	110442 4536,3 4,1	124779 4712,4 4,0	148768 4660,9 3,2	166609 5485,3 3,3	182488 н/д н/д	182488 н/д н/д	182488 н/д н/д	212,5 121,5 -2,0
8.	Індекс виробництва продукції, в % до 1990 р. - рентабельність, %	109,3	117,5	115,0	108,1	111,6	110,9	112,7	112,7	112,7	-4,8

** Порівняння з 2006 роком некоректне у зв'язку зі зміною методології обстеження.

загальною динамікою економічної ситуації в Україні;

- започаткування і поширення світової економічної кризи на Україну супроводжувалося порушенням господарських зв'язків між виробниками харчової продукції і торговельними підприємствами, гальмуванням фінансових потоків, виникненням "тромбів" у фінансово-економічній системі через зниження купівельної спроможності споживачів і це супроводжувалося затоварюванням та нарощувалися збитковості - у 2008 р. збиток по харчових галузях АПК становив близько 6,7 млрд грн., а рентабельність "мінус" 3,4%;

- "метастази" кризових явищ простягнулися і на наступні роки, що, на нашу думку, знайшло відображення в збільшенні частки підприємств, які за результатами господарювання отримали збиток (на 3 вп), дуже низькій рентабельності виробництва, практично стабільних обсягах прибутків, хоча виробництво продукції у післякризовий період зросло в півтора раза тощо.

Отже, напрошується логічний висновок: результативність виробничо-господарської діяльності підприємств харчових галузей АПК стабілізувалася практично на одному і тому ж рівні, що спонукає до проведення поглибленого аналізу конкретної ситуації в аграрному секторі економіки наприкінці 2000-х років. Це дозволить розкрити застарілі проблеми та виявити "больові точки", усунення яких сприятиме підвищенню ефективності й нарощуванню результативності переробно-харчового виробництва. У зв'язку з цим у першу чергу необхідно привернути увагу до тих складних передумов, несприятливих обставин, міжгалузевих диспропорцій та неузгодженостей, просторово-часових і технологічних розривів між вирощуванням сировини і випуском харчової продукції, що характерні для попереднього та нинішнього етапу функціонування аграрної економіки і які не можна оминати при розробленні перспективних планів розвитку та модернізації виробничо-технологічної бази підприємств, а саме:

- зміщення центра ваги у вирощуванні основних видів аграрної продукції від громадського до індивідуального сектора, що супроводжувалося зменшенням обсягів її виробництва, поставило переробно-харчові підприємства перед необхідністю створення власних заготівельних служб та пошуку сучасних організаційно-правових форм поєднання і збалансування інтересів усіх учасників агропродовольчого ланцюга, причетних до забезпечення випуску кінцевої продукції;

- вітчизняний досвід кооперації та агропродовольчої інтеграції, набутий в 1980-ті

роки, був безпідставно забутий в наступні півтора-два десятиріччя, але стосовно нинішнього етапу для повернення до цієї моделі міжгосподарських відносин виникли принципово нові передумови та сприятливі обставини;

- незавершеність формування і сегментність вітчизняної нормативно-правової бази щодо створення різних організаційно-правових об'єднань суб'єктами підприємницької діяльності (за винятком закону "Про промислово-фінансові групи в Україні", який був чинним у 1996-2010 р.).

Нині основоположним у цьому відношенні є Господарський кодекс України, який введений у дію з 2004 р. [10]. Згідно зі статтею 120 цього Кодексу, господарські об'єднання (організаційно-правові форми об'єднань підприємств) утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом. Серед останніх виокремлюють промислові та аграрні кластери, стратегічні альянси і неоальянси [11, с. 71-80], асоційовані підприємства, холдингові компанії, союзи, спілки, асоціації підприємців тощо;

- тривалий період часу до встановлених форм об'єднань не спостерігалось необхідної довіри і більшість підприємців розглядала їх як завуальовану форму доведення до банкрутства, об'єднання, поглинання, рейдерського захоплення тощо. Усе це підтверджувалося реальною практикою особливо в періоди зміни політичної влади: представники партії-переможця на парламентських виборах нерідко зразу ж починали активно відвойовувати втрачені або нарощувати наявні в бізнесі позиції шляхом рейдерського захоплення невеликих і середніх підприємств.

Водночас упровадження сучасних форм об'єднання суб'єктів господарських відносин в аграрному секторі економіки обтяжується низкою специфічних умов і протиріч: сезонним характером виробництва аграрної продукції, територіальною розосередженістю її продуцентів, широким спектром організаційно-правових форм виробників (особисті селянські і фермерські господарства, господарські товариства, приватні та державні підприємства, сільськогосподарські виробничі кооперативи тощо) та відсутністю у них навіть невеликого практичного досвіду щодо проведення спільної діяльності, неможливістю тривалого зберігання сировини без використання відповідних матеріальних споруд і спеціальних технологій, низьким власним інноваційним потенціалом агроформувань, недостатньою забезпеченістю процесовими і продуктовими інноваціями, інвестиційними ресурсами, високою зношеністю основних засобів (понад 45%) і домінуванням традиційних і застарілих технологій вирощування сировини та виробництва готової харчової продукції тощо. Це фактично об'єктивна

Таблиця 2

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПЕРЕРОБНО-ХАРЧОВИХ ПІДПРИЄМСТВ АПК УКРАЇНИ**

№ п/п	Показники	Роки										2012 р. до 2007 р. = %, вн
		2006**	2007	2008	2009	2010	2011	2012, Січень- вересень	182488***			
1.	Обсяг відвантаженої продукції, млн грн.	68273	85208	110641	117810	145656	164655					214,2
2.	Питома вага підприємств, які одержали чистий прибуток, у % до загальної кількості підприємств - чистий прибуток, млн грн.	64,8	66,1	60,9	61,9	58,9	57,9				57,4	-8,2 (2011 р.) 187,6 (2011 р.)
3.	Питома вага підприємств, які одержали чистий збиток, у % до загальної кількості підприємств - чистий збиток, млн грн.	35,2	33,9	39,1	38,4	41,1	42,1				42,6	+8,2 (2011 р.) 300,6 (2011 р.)
4.	Чистий прибуток (збиток), млн грн.	3118,5	2096,8	-6676,0	3510,7	2265,8	2256,2				5259,2	107,0 (2011 р.)
5.	Рентабельність усієї діяльності, %	2,8	1,5	-3,4	1,7	0,9	0,8				2,8	-0,7 (2011 р.)

* Дані наведено без урахування діяльності малих підприємств

** Порівняння з 2006 р. некоректне у зв'язку із зміною методології організації обстеження.

*** За весь 2012 р.

реальність, від якої необхідно відштовхуватися при обґрунтуванні форм, способів, інструментів і механізмів підвищення ефективності діяльності переробно-харчових підприємств. Принцип "технологічно застарілі підприємства не спроможні забезпечити випуск високоякісної та екобезпечної продовольчої продукції" має стати основним принципом при проведенні модернізації виробництва.

Проведені вітчизняними науковцями дослідження дозволяють систематизувати вихідні умови та запропонувати ефективні інструменти й механізми, які сприятимуть забезпеченню зростання економіки, а саме:

- у посткризовий період стратегічна ініціатива розвитку української економіки перебуває в руках міжнародних фінансових організацій, експортерів сировини, транснаціональних корпорацій, природних і неприродних монополій та інших впливових агентів, що за відсутності з боку держави уваги до інноваційних чинників привело до фактичної деградації реального сектора;

- локальний інвестиційно-інноваційний розвиток в Україні повинен узгоджуватися із ритмом поступу світового науково-технічного прогресу;

- перехід на вищий технологічний рівень є життєво необхідним кроком, оскільки в харчовій промисловості домінує четвертий технологічний уклад, а частково і навіть третій;

- у сучасних умовах пріоритети розвитку мають включати дві складові: перша, структурно-технологічні зміни у виробництві, побудова економіки знань, друга, соціально-демократичні перетворення в суспільстві;

- зважаючи на низький рівень прибутковості навіть високотехнологічних виробництв, перед державою постало завдання створити ефективну й адекватну вимогам сьогодення систему підтримки інвесторів, які вкладають кошти (ресурси) в інноваційно-технологічний розвиток підприємств;

- пріоритетним інструментом має стати програмно-цільовий метод фінансування інноваційної діяльності, випереджаючий розвиток галузей 5-го та 6-го технологічних укладів;

- організаційно-інституційним інструментом має стати державно-приватне партнерство з метою координації участі органів державного, регіонального, галузевого управління та суб'єктів господарювання у розбудові інноваційної інфраструктури, реалізації інвестиційно-інноваційних програм, комерціалізації результатів досліджень і розробок, трансферу передових технологій та інше [8, с. 599-607].

Необхідно відзначити, що нині в переліку сфер застосування державно-приватного партнерства (ДПП), згідно із Законом України "Про державне

приватне партнерство" [12], до аграрної економіки відноситься лише "забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем". Отже, закон потребує доповнення та поширення його дії на сферу виробництва аграрної сировини та випуску готової харчової продукції, з одного боку, а з іншого - уточнення відомчих нормативних документів, які регламентують участь потенційних приватних партнерів та форми реалізації ДПП, зокрема "вертикально інтегровані агропродовольчі структури із закінченим циклом виробництва - "із лану до столу". Якраз їх і можна зорієнтувати на створення нових видів харчових продуктів, або традиційних нового покоління, тобто розроблення та впровадження технологічних інновацій у виробництво з метою випуску продовольчих товарів з інноваційними характеристиками, дієтичних, лікувально-профілактичних, дитячого харчування тощо.

З урахуванням вище викладеного вихід переробно-харчових підприємств на новий рівень розвитку з метою нарощування результативності та підвищення ефективності, пов'язаний із усуненням системних протиріч, міжгалузевих диспропорцій, технологічних розривів та дотримання єдиних вимог до якості й екобезпечності продукції може бути забезпечений:

- проведенням інноваційно-технологічної модернізації виробництва з урахуванням ступеня зношеності основного капіталу, можливостей впровадження сучасних технологій та продуктів нового покоління;

- створенням на засадах агропромислової інтеграції вертикальних виробничих структур, що в єдиному технологічному ланцюзі працюють на кінцевий результат - випуск готової продукції; підприємствами-інтеграторами у таких випадках найчастіше виступають суб'єкти господарювання, що проводять свою діяльність у галузях харчової промисловості;

- створенням і впровадженням систем управління якістю й екобезпечністю продукції, в яких дотримуються вимоги гармонізованих національних чи європейських і міжнародних стандартів, у всіх ланках агропродовольчого ланцюга;

- розробленням, упровадженням і випуском продуктів харчування з інноваційними характеристиками, дитячого та дієтичного харчування й функціонального призначення;

- модернізацією бізнес-процесів між технологічними підрозділами та управлінськими структурами на підприємствах, а також у їх відносинах з постачальниками ресурсів і дистрибуторськими організаціями;

- упровадженням сучасних організаційних і маркетингових інновацій, раціональних логістично-

транспортних систем тощо.

Особливий інтерес викликають сучасні підходи щодо вирішення проблеми стабільного забезпечення переробно-харчового виробництва продовольчою сировиною. Найбільш складною у цьому відношенні є аграрна сировина, яку практично щоденно або ж сезонно необхідно заготовляти. Це сире молоко, жива худоба для забою, цукровий буряк, соняшник, зернові тощо. Серед них найскладніше - сире молоко, заготівля якого потребує організації заготівельної мережі, облаштування пунктів його збору необхідним технологічним устаткуванням і транспортом тощо.

Уже напрацьовано чималий досвід щодо раціональної організації та забезпечення ефективного функціонування заготівельної мережі, але проблемні питання пересунулися із технічної сторони в економічну, зокрема: вимагає комплексного вирішення проблема встановлення справедливих закупівельних цін на молокосировину або ж розподілу отриманих від її перероблення прибутків пропорційно фактичному вкладу усіх учасників агропродовольчого ланцюга. У теоретичному відношенні зазначена проблема наштовхується на проблему оцінювання та врахування вартості земельних ресурсів у основному капіталі залучених у сільське господарство, зокрема в молочне скотарство, засобів виробництва. Однак до цього часу практичного розв'язку ця проблема не знайшла, а тому, як наслідок, постійне скорочення поголів'я тварин в особистих господарствах, де виробляється практично 80% молокосировини. Зниження чи запізніле підвищення заготівельних цін на сире молоко виконує роль негативного каталізатора згортання галузі молочного скотарства.

Для підприємств, що в нинішньому складному та суперечливому економічному просторі функціонують самостійно, порівняно з різними формами їх об'єднань, у широкому контексті притаманна низка негативних моментів, зокрема: складність, масштабність, різноплановість, а нерідко і суперечливість соціально-економічних процесів, що відбуваються в українському суспільстві; незавершеність формування інституціональної організації національного господарства; розпорошеність і дублювання функцій між різними ланками державного управління і місцевого самоврядування; багатофакторність і низька прогнозованість розвитку економічного середовища та в багатьох випадках нелогічна реакція на його виклики суб'єктів господарювання - створення ними гострої конкуренції на одних напрямках та млявість змін або застій на інших; невизначеність і

багатоваріантність переходу від хаотичних до упорядкованих відносин між економічними суб'єктами тощо. Водночас для складних систем прикметне виникнення синергетичного ефекту. Це явище і в науковому, і в практичному плані викликає значний інтерес як один із важливих інструментів нарощування результативності виробництва. За таких обставин творче використання наукових і методичних засад синергетики, принципів самоорганізації суспільства й економіки та перенесення їх на функціонування, поступальний розвиток суб'єктів господарювання дозволить розкрити механізми підвищення результативності господарської діяльності різних форм об'єднання суб'єктів підприємництва. Є достатньо підстав погодитись із думкою І.Г. Яненкової [13, с. 343], яка базується на синтезі ідеї універсального еволюціонізму та коеволуції людини та природи, і зводиться до такого: "Методологія самоорганізації показує, що в багатьох складних системах відбувається виокремлення в ході еволюції провідних параметрів (так званих параметрів порядку), до яких вбудовуються інші параметри та процеси. Наявність таких змінних полегшує завдання управління, оскільки стає зрозумілим, чим, власне, варто управляти, і далі необхідно з'ясувати, як це може бути зроблено".

Виходячи з цих позицій, тобто з позицій синергетичного ефекту, основним чинником забезпечення рівноваги в системі (об'єднанні підприємств різних організаційно-правових форм) є управління внутрішніми зв'язками й економічними відносинами з юридично самостійними суб'єктами господарювання та забезпечення узгодженості між запитами споживачів, тобто продовольчим ринком, і асортиментом і обсягами випущеної об'єднанням продукції. У процесі управління системою (об'єднанням підприємств) управлінські структури (органи управління) повинні виявити головні проблеми й організаційні інструменти, із використанням впливу яких буде забезпечено її самокерований і самопідтримуючий розвиток. За таких обставин важливу роль повинні відігравати управлінські структури об'єднань, а більш конкретно - управлінці, які повинні бути підготовлені для роботи в принципових умовах. Отже, справа за людськими чинником.

Доцільність створення вертикально інтегрованих агроформувань пояснюється низкою позитивних моментів, що виникають при цьому: ліквідація дублюючих ланок і створення управлінських структур, що виконують узгоджені функції (технічна політика, заготівля сировини, реалізація готової продукції, контроль за проходженням фінансових потоків, відстеження

кон'юнктури на продовольчому ринку, розроблення інновацій і підтримка наукових досліджень тощо); зниження витрат на утримання управлінського персоналу; проведення узгодженої політики на сировинному і продовольчому ринку; проведення єдиної політики щодо якості та безпечності харчової продукції по всьому продовольчому ланцюгу за принципом "з лану до столу"; єдине управління всіма матеріальними потоками, а також інтеграційними процесами між учасниками об'єднання з упровадженням логістичних концепцій, програмних продуктів, транспортно-логістичних систем і спеціального транспорту; сприяння узгодженню економічних інтересів учасників у рамках об'єднання тощо. Поглиблення та ущільнення різнопланових зв'язків між суб'єктами господарювання, що ввійшли в агропродовольче інтегроване формування, буде сприяти виникненню синергетичного ефекту, який буде підсилюватися по мірі ліквідації внутрішніх перепон, усунення диспропорцій і неузгодженостей та подолання технологічних розривів.

Висновки. В останні роки спостерігається стагнація та погіршення економічних показників виробничо-господарської діяльності підприємств харчових галузей. Значна частина "відповідальності" за низьку результативність господарювання лягає на такий чинник, як дефіцит аграрної сировини та її низька якість унаслідок того, що більшість її вирощується в господарствах населення. У цих умовах забезпечити покращення показників виробничого-господарської діяльності можна лише на основі комплексного вирішення низки різнопланових проблем у поєднанні зі створенням різного рівня сформованості об'єднань підприємств, що працюють на кінцевий результат. Вертикально інтегровані агропродовольчі структури створюються за участю всіх зацікавлених суб'єктів господарювання: продуцентів аграрної сировини, переробно-харчових підприємств, торговельних і транспортних організацій тощо. Результативність діяльності об'єднання підприємств тісно корелює із рівнем його керованості, тобто пов'язується із виникненням та посиленням синергетичного ефекту. Прискорення його досягнення пов'язано із людським чинником - рівнем підготовленості управлінського персоналу до роботи в нових складних умовах: з великою кількістю господарюючих суб'єктів, мінливістю економічної ситуації, її невизначеністю тощо. Отже, результативність діяльності виробничих структур на пряму залежить від масштабів синергетичного ефекту, а той - від мистецтва керувати об'єднанням підприємств.

Список літератури

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В.Г. Андрійчук. - К.: КНЕУ, 2006. - 292 с.
2. Гончарук А.Г. Методические основы оценки и управления эффективностью предприятия: [монографія] / А.Г. Гончарук. - Одесса: Астропринт, 2008. - 288 с.
3. Дойчева К.С. Ефективність діяльності промислових підприємств: теоретичний та практичний аспекти / К.С. Дойчева // Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: монографія / Павлов О.І., Хвесик М.А., Юрчишин В.В. та ін.; за ред. О.І. Павлова. - Одеса: Астропринт, 2012. - С. 163-167.
4. Іванишин В.В. Організаційно-економічні засади відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва / В.В. Іванишин. - К.: ННЦ ІАЕ, 2011. - 350 с.
5. Мартиновський В.С. Регулирование воспроизводства основных фондов пищевой промышленности / В.С. Мартиновский // Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: монографія / Павлов О.І., Хвесик М.А., Юрчишин В.В. та ін.; за ред. О.І. Павлова. - Одеса: Астропринт, 2012. - С. 154-163.
6. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі / [Білоусько Я.К., Бурилко А.В., Галушко О.В. та ін.; за ред. Я.К. Білоусько]. - К.: ННЦ ІАЕ, 2007. - 216 с.
7. Ступницька Т.М. Совершенствование системы управления повышением эффективности использования и развития основного капитала предприятий пищевой промышленности / Т.М. Ступницька // Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: монографія / Павлов О.І., Хвесик М.А., Юрчишин В.В. та ін.; за ред. О.І. Павлова. - Одеса: Астропринт, 2012. - С. 688-702.
8. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України: монографія / [Федулова Л.І., Бажал Ю.М., Осецький В.Л. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І. Федулової; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. - К., 2011. - 656 с.
9. Крисанов Д.Ф. Пищевая продукция качественная, безопасная и инновационная: проблемы стандартизации, производства и реализации / Д.Ф. Крисанов // Економіст. - 2012. - № 3. - С. 42-49.
10. Господарський кодекс України (від 16.01.2003 р. № 436-ІУ) // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 18, 19-20, 21-22. - Ст.

144.

11. Антофій Н.М. Розвиток виробництва плодовоовочевої консервної продукції: проблеми і перспективи: Монографія. - Херсон: Айлант, 2009. - 308 с.

12. Про державно-приватне партнерство. Закон України (від 01.07.2010 р. № 2404-VI) // Відомості

Верховної Ради України. - 2010. - № 40. - Ст. 524.

13. Яненко І.Г. Організаційно-управлінські ресурси інноваційного розвитку економіки: методологія та практика: Монографія / І.Г. Яненко. - Миколаїв: вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. - 378 с.

Аннотація

Дмитрий Крисанов, Любовь Водянка

СТРУКТУРНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ СДВИГ В ПИЩЕВОЙ И ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ АПК УКРАИНЫ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИВЛЕЧЕННЫХ РЕСУРСОВ

Проанализированы сдвиги в отраслях перерабатывающей сферы АПК произошедшие за последние годы, касающиеся трансформации потенциала предприятий и их инновационно-технологического обновления с целью внедрения выпуска современной пищевой продукции. Раскрыты причины изменений в тенденциях производства и эффективности использования основных средств перерабатывающей-пищевых предприятий, обоснованы предложения, направленные на обеспечение ее повышения.

Ключевые слова. *Инновационная деятельность, технологии производства, эффективность и ресурсовиддача, воспроизводства основного капитала.*

Summary

Dmytriy Krysanov, Lubov Vodjanka

STRUCTURE-TECHNOLOGICAL ADVANCES IN FOOD PROCESSING INDUSTRIES UKRAINE AND EFFICIENCY INVOLVED RESOURCES

The paper analyzes the changes in the fields of agricultural processing sector, in recent years, and related transformation potential of enterprises and their innovative technological upgrade in order to introduce modern food production. The reason of the change in the trends of production and efficiency of fixed assets processing-food businesses propositions to secure its improvement.

Keywords. *Potential business, technology, efficiency and resursoviddacha, the reproduction of capital.*